

ANDORKA RUDOLF

A MAGYARORSZÁGI TÁRSADALMI MOBILITÁS KUTATÁSOK PROBLÉMÁI

Válasz Örkény Antalnak

Hónapokkal ezelőtt tájékoztatott a *Replika* szerkesztősége, hogy Örkény Antal a magyarországi mobilitásvizsgálatok alapos kritikáját írja a folyóirat számára és készüljek a kritikára adandó válaszra. Örültem a hírnek, mert Örkény Antalt nemzedéke egyik legtehetségesebb és legalaposabb szociológusának tartom. Ettől a nemzedéktől várom azt, hogy tőlünk, idősebbektől néhány éven belül átvegye a magyar szociológia továbbfejlesztésének feladatát. Örkény Antal kritikája azonban – legjobb, ha őszintén megmondom – csalódást okozott. Ennek okát három pontban foglalhatom össze:

1. Örkény Antal súlyos kritikát, sőt vádakat fogalmaz meg, és ezeket egy esetben sem támasztja alá konkrét idézetekkel vagy szakirodalmi utalásokkal, ezáltal követni látszik a magyar közéletben terjedő negatív címkézés szokását. Nagyon hátrányos lenne, ha ez a gyakorlat elterjedne a magyar szociológiában.

2. Örkény Antal érdemi kritikáját, amelyet Coleman tanulmányára alapoz, nem fejti ki világosan.

3. A magyarországi mobilitásra vonatkozó munkáim valóban problematikus előfeltételezéseit és következtetéseit legfeljebb érinti, pedig ezeknek alapos újragondolása valóban szükséges, és ebben kellene Örkény Antalnak és nemzedéke többi szociológusának nagy szerepet vállalnia.

Először azonban Örkény Antal azon megállapításait emelem ki, amelyekkel egyetértek:

1. A társadalmi mobilitás országos vizsgálatainak megtervezésénél, feldolgozásánál és elemzésénél valóban a nyugati szociológia korabeli tudományos módszereit és elméleteit követtük, úgy is mondhatjuk, hogy utánoztuk. Az 1960-as években az úgynevezett ISA-paradigmát vettük át, az 1970-es években emellett alkalmaztuk az útelemzési paradigmát, majd az 1980-as években a loglineáris paradigmát is.

Ki kell azonban egészítenem Örkény Antalnak azt a sugalmazott tételét, hogy a mobilitáskutatás elméleti háttere a funkcionalizmus volt. A nyugati mobilitásirodalomban három nagy elméleti orientációt különböztetnek meg: a) a Blau–Duncan-könyvre támaszkodó wisconsini irányzatot¹, amely a két említett szerző egyéb műveinek ismeretében semmiképpen sem sorolható a funkcionalizmushoz, b) az R. Erikson, J. H. Goldthorpe és W. Müller által vezetett „Casmin”-kutatás alapjául szolgáló elméletet, amely egyértelműen Marxra és Weberre hivatkozik, az ő fogalmaikat használja², c) a D. Treiman és H. Ganzeboom által képviselt újabb, valóban funkcionalista megközelítést³. Munkáimból, remélem, egyértelműen kitűnik, hogy az Erikson–Goldthorpe–Müller-irányzat gondolataiból merítettem a legtöbbet.

Hiba volt-e a nyugati szociológia elméleteit és módszereit átvenni? Örkény Antal némely megjegyzéséből úgy tűnik, hogy ő hibának tekinti. Szerintem az adott korszakban és körülmények közt nem volt hiba. Egyszerűen nem voltunk felkészülve arra, hogy saját, újfajta elméletekkel és módszerekkel álljunk elő, hogy a szociológia harmadik útját próbáljuk járni. Ilyen – mind a hivatalos vulgármarxizmustól, mind a nyugati polgári szociológiától különböző – harmadik orientációt próbált kialakítani Magyarországon a Lukács-iskola. Teljes mértékben elismerve nagy intellektuális teljesítményét, azt gondolom, hogy a Lukács-iskola kísérlete vakvágányon haladt. Ebben természetesen tévedhetek is; érdemes lenne a Lukács-iskola egész munkásságát alaposan megvitatni, mert ez elősegítené az elmúlt három évtized magyar szociológiájának értelmezését.

2. Egyetértek azzal is, hogy a mobilitáskutatás – különösen az én munkásságom – elsősorban empirikus irányú volt. Ezt azonban nem értékelem csapdaként. Az empiria túlsúlyát egyrészt személyes okok magyarázzák: nem a filozófiából, hanem a jog, a közgazdaságtan és a demográfia felől érkeztem a szociológiához, továbbá a Központi Statisztikai Hivatalban töltöttem huszonkét évet, ezért sem saját érdeklődésem, sem munkahelyi feladataim nem tereltek az elméletek irányába. Az empiria preferálásának azonban van egy általánosabb, a magyar szociológusok jelentős részére kiterjedő oka is: az elméleti munka nagyon könnyen siklott át ideológiába, az ideológia pedig apologetikába. Ez volt az igazi csapda. Elég, ha itt a legnagyobb XX. századi magyar filozófus és elméletalkotó, Lukács György példájára utalok: elméleti munkássága során eljutott ahhoz a következtetéshez, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál. Az ellenpélda Szelényi Iván: teljesen empirikus szociológusként indult (a Konrád Györggyel a lakótelepekről írt könyvét iskolapéldának lehet használni arra, hogyan kell empirikus kutatást végezni), és amikor elméleti kérdéseket kezdett feszegetni, kivándorolni kényszerült. Hosszú kikapcsolása a magyar szociológiai kutatásból és oktatásból igen nagy veszteség volt számunkra; nem hiszem, hogy jó lett volna, ha sok magyar szociológusnak kellett volna hozzá hasonlóan kivándorolnia.

3. Egyetértek Örkény Antal azon megállapításával is, hogy az elites csoportok mobilitásának vizsgálata nem sikerült megfelelően. Kísérletet tettem ugyan a vezetők és az értelmiségiek mobilitásának elkülönített vizsgálatára, az országos adatfelvételek mintái azonban nem voltak erre igazán alkalmasak, túlságosan kevés felsővezető került a mintákba és a begyűjtött adatok nem tették lehetővé, hogy a hatalmi elithez tartozókat megbízhatóan elkülönítsük. Ehhez külön elitmobilitás-vizsgálatokra lett volna szükség. Az elit, a vezetők és az értelmiség azonban az ELTE Szociológiai Intézet kutatási témája volt, ahol Örkény Antal a mobilitás fő szakértője. Azt tehát, hogy az elit mobilitásáról valóban nincsenek jó adataink, Örkény Antalnak inkább önkritikaként kellene megfogalmaznia.

Ezután rátérek Örkény Antal sommás, megalapozatlan és igazságtalan kritikai megállapításaira. Elsősorban a következő mondatot sérelemnek tekintem: A szerzők akaratlanul hozzájárultak ahhoz, hogy eredményeiket az államszocializmus establismentje restratifikációs célkitűzéseinek és társadalompolitikájá-

nak igazolására használják fel. Igazságtalannak találok a „kelet-európai mobilitás- és struktúrafelfogások eredendő ideológiai indíttatása” és a „szellemi bújócska” megfogalmazásokat is. Mindezek súlyosan elítélő kijelentések, de amíg Örkény Antal nem jelzi, hogy kinek mikori szövegeire vonatkoznak, addig sértő címkéknek tekintem őket. Ha Örkény Antal találna munkáimban olyan megállapításokat, amelyek ezeket a címkéket igazolják, akkor szívesen vitatkoznék vele ezekről, és adott esetben meggyőzhetne, hogy annak idején rosszul fogalmaztam. Most azonban – anélkül, hogy összes műveimet újraolvastam volna – úgy gondolom, a mobilitásra vonatkozó írásaimat vállalni tudom, persze annak figyelembevételével, hogy első ilyen tárgyú kis művem óta a valóság megismerésében előbbre haladtam, egyes megállapításaimat helyesbítettem, finomítottam.

Örkény Antal is elismerni látszik: az én munkáim alapján senki sem vonhatott le olyan következtetést, hogy a társadalmi szerepek betöltésének rendszere minden korábbi gyakorlatnál demokratikusabb.

Itt utalnék Örkény Antal egy kisebb tévedésére. Bármely munkám olvasásából kitűnik, hogy nem a hivatalos struktúraképből (két osztály – egy réteg) merítettem, mint ő állítja, kategóriarendszereket, hanem – hacsak az adatok megengedték – az eredetileg a Ferge Zsuzsa által kidolgozott munkajellegcsoportok kissé továbbfejlesztett változataiból. Az utóbbiak ugyanis sokkal alkalmasabbak voltak a mobilitási esélyek egyenlőtlenségének kimutatására.

Örkény Antal kritikai tanulmányának nagyobbik része a makro- és mikro-szint összekapcsolásának hiányával foglalkozik. Ebben – úgy látom – csak Coleman hivatkozott tanulmányára támaszkodik. E kérdés az utolsó tíz-tizenöt évben újra a szociológia érdeklődésének előterébe került. Nem ismerem alaposan a teljes irodalmat, de Coleman tanulmányánál jobb írásokat ismerek.⁴ Nem itt a helye Coleman cikke kritikájának, a mobilitással kapcsolatos kritikai megjegyzéseire (44. o.) azonban reflektálnom kell, mert azt hiszem, ezek inspirálták Örkény Antalt. Coleman számára Featherman és Hauser könyve adja a kiindulópontot, akik szerinte a státuszjelzés egyéni szintű problémáját feszegetik és elhanyagolják a makroszintű problémákat. Velük szemben Jencksnek és szerzőtársainak a munkáját dicséri a makroszintű kérdések vizsgálatáért. Értékelésével egyáltalán nem értek egyet.

Featherman és Hauser a Blau–Duncan-iskola folytatója. Az 1973-as – második – amerikai társadalmi mobilitás felvételt elemezték és hasonlították össze az 1962-es első felvétellel. Az útelemzés és a loglineáris elemzés eszközeit használták, amelyeknek fő szakértői és – a loglineáris módszer esetében – bevezetői voltak a mobilitáskutatásban. Fő következtetésük az, hogy az iskolai végzettség erősen befolyásolja a foglalkozási életpályát. A feketéknek a foglalkozási szerkezetben való elhelyezkedése tehát azért javult 1962 és 1972 között, mert iskolai végzettségük emelkedett. Ebből az következik, hogy hátrányaik további csökkentése érdekében érdemes további erőfeszítéseket tenni a fekete gyerekeket az iskolarendszerben sújtó hátrányok és diszkrimináció csökkentésére. Ez hallgatólagosan alátámasztja a Johnson-féle szegénység elleni politika erőfeszítéseit.

Jencks és szerzőtársai nem készítettek adatfelvételeket, hanem összegyűjtötték más szerzők adatfelvételeinek eredményeit, főképpen az útmodellek becsült együttthatóit. Mivel az iskolai végzettség és az elért foglalkozás, továbbá – ahol erről volt adat – a jövedelem közötti útegyüttható nem jelez túlságosan erős korrelációt, megállapították, hogy az oktatás demokratizálásán keresztül nem lehet az amerikai társadalmat kevésbé egyenlőtlené tenni. Könyvük megjelenése után erősen bírálták őket amiatt, hogy az útegyütthatókat tévesen értelmezték. Tudomásom szerint Jencks a könyve megírása idején az újbaloldallal rokonszenvezett. Következtetése az újbaloldali eszmevilágba illeszkedik (reformokkal semmit sem lehet elérni, forradalomra van szükség), azonban jól felhasználható abban a konzervatív ideológiában is, amely ellenzi az oktatási esélyek közelítésére tett erőfeszítéseket (például a híres buszoztatást). Mindezek után meglepő, hogy Coleman – az amerikai szociológusok nagy részével ellentétben – Jencksék munkáját állítja szembe pozitív példaként Featherman és Hauser munkájával.

Jencksék szerintem rosszul oldották meg a mikroszint (iskolai végzettség) és a makroszint (társadalmi egyenlőtlenségek) összekapcsolását. Nem állítom, hogy mások ezt tökéletesen megoldották, de legalább megkísérelték. Elsősorban Erikson és Goldthorpe nemzetközi összehasonlító vizsgálataira gondolok. Amikor ugyanis a különböző országok mobilitási esélyegyenlőtlenségét összehasonlítják, akkor kifejezetten arra törekszenek, hogy kimutassák a gazdasági-társadalmi rendszernek és a politikának a mobilitási esélyekre való hatását, továbbá hogy a mobilitási adatok alapján az osztályképződésre következessenek.

Saját mobilitáselemzéseimben is megfogalmaztam a makroszintű okokra és hatásokra vonatkozó hipotéziseket. Vizsgáltam az 1945 utáni rendszerváltozásnak, az iparosodásnak, a mezőgazdaság kollektivizálásának, az oktatás kiterjesztésének, a gazdasági fejlődés 1978 utáni stagnálásának hatását az egyéni mobilitásra. (A Coleman-cikkben lévő ábrán ezek a 2. típusú relációk.) Utaltam arra, hogy a társadalmi rétegek összetételének változása hogyan befolyásolhatja a rétegek közötti társadalmi távolságot és ezen keresztül az egész társadalom működését (3. típusú reláció). Feltételeztem továbbá, hogy a makroszintű változások egyrészt kikényszerítik az egyéni mobilitást, másrészt erős motivációt alakítanak ki minden családban a társadalmi felemelkedésre, s ezért nőtt a mobilitás (1. típusú reláció). Elismerem, hogy e reláció feltárása távolról sem teljes a magyar mobilitásvizsgálatokban. Hozzá kell azonban tennem, hogy ez a nyugati szociológiai vizsgálatokban sem sikerült jobban; elsősorban azért nem, mert nincs kialakult módszertana. Örökény Antaltól azt vártam volna, hogy a kritikán túl új gondolatokat is megfogalmaz arról, milyen 2. és 3. típusú relációkat lehetne megadni, és hogyan lehetne ezeket vizsgálni. A szakirodalomban egy járható úttal találkoztam: az élettörténeti interjú módszerével.⁵ Ezeknek az igen hosszú interjúknak a feldolgozása azonban nagy módszertani problémákat okoz. Mégis érdemes lenne a mobilitáskutatásokat ebben az irányban kiterjeszteni.

Ezután rátérnék azokra a problémákra, amelyeket az eddigi mobilitáskutatásaimhoz képest újra át kellene gondolni.

1. Hallgatólágyosan, némelykor pedig nyíltan értéknek tekintetem a társadalom nyitottságát. Nyitottabbnak azt a társadalmat nevezem, amelyben a mobilitási esélyek kevésbé egyenlőtlenek; zártabbnak azt, amelyben nagyobb az egyenlőtlenség. Erikson és Goldthorpe a nyitottság helyett a fluiditás elnevezést használta, és annak nagyobb fokát hasonlóan értéknek tekintette.

Hangsúlyozom, hogy sem én, sem a nyugati mobilitáskutatók nem a mobilitás nagyobb volumenét tekintettük értéknek. Ezért téves Örkény Antal azon megállapítása, hogy az ideologisztikus elemekkel feltöltött szociológiai gondolkodás is axiómaként pozitív értéket rendelt mind a strukturálisnak, mind a cirkulárisnak tekintett mozgásokhoz. Örkény Antal láthatóan nem ért egyet a mobilitás ilyen értékelésével, ugyanis az 1970-es évektől tapasztalt mobilitáscsökkenést (amellyel párhuzamosan – mint kimutattam, bár erre Örkény Antal nem utal – nőtt az esélyek egyenlőtlensége) nem társadalmi megmerevedésnek, hanem a társadalom egészséges reakciójának tekinti.

Azt, hogy a nyitottság érték, minden külföldi mobilitáskutató – akivel személyesen vagy művein keresztül kapcsolatba kerültem – elfogadja. A szociológusok nagy többsége ezen az állásponton van, mert a mobilitási esélyek egyenlőtlenségében a társadalmi egyenlőtlenségek egyik lényeges dimenzióját látja.⁶ Érdemes hozzátenni, hogy több mai társadalomfilozófus is – aki a szociológusoknál sokkal inkább tekinti feladatának a jó társadalomról való gondolkodást – igen fontos értéknek tartja a társadalom nyitottságát. Rawls' igazságosságelméletében – 2. alapelv, b) pont – azt a követelményt fogalmazza meg, hogy minden hivatalnak és társadalmi pozíciónak nyitva kell állnia a társadalom minden tagja számára a korrekt esélyegyenlőtlenség alapelve szerint. Walzer⁸ szintén azt tartja kívánatosnak, hogy minden olyan állás, amely társadalmi vagy gazdasági előnyökkel jár, nyitva álljon a társadalom minden tagja előtt, de ezen túlmenően az igazságosság fontos feltételének tekinti az állásokkal járó előjogok mérséklését is.

Vannak persze társadalomtudósok, akik a nyitottságot nem tekintik értéknek. Érdekes módon a tudományos és politikai színpék két szélén helyezkednek el. Poulantzas, a kommunista párti francia szociológus nem értékelte a mobilitást, mert szerinte az nem változtat a (kapitalista) gazdasági-társadalmi rendszer kizsákmányoló jellegén.⁹ A másik szélén a konzervatív-liberális Hayek veti el az egyenlő esélyek értékét és az azokat elősegítő társadalmpolitikai lépéseket, amelyek szerinte szolgáláshoz vezetnek.¹⁰

Nem rokonszenvezem sem Poulantzas, sem Hayek álláspontjával, mégis érdemesnek tartanám a társadalmi nyitottság értékét tudományos vita keretében megvizsgálni. Ebben azonban nem az Örkény Antaléhoz hasonló címkéket kellene alkalmazni, hanem a Rawls és Walzer műveiben találhatóhoz hasonló érvelést.

2. Úgy látom, hogy a társadalmi mobilitás vizsgálatainak, különösen a nemzetközi összehasonlításoknak a háttérében minden esetben az ipari társadalomról kialakított elméleti koncepció áll, vagyis az, hogy a mai, iparosodott vagy gazdaságilag többé-kevésbé fejlett társadalmak alapvető jellemzőinek legalább egy része közös, ezért közös fogalmakkal, elméletekkel és módszerekkel lehet, sőt kell őket tanulmányozni.¹¹ Például az értelmiség (professional

class) vagy a szakmunkásság fogalma egyformán használható, az iskolai végzettség hasonló szerepet játszik a mobilitásban, az útmodell együtthatói egyformán értelmezhetők. Egy lépéssel továbbmenve, az ipari társadalom elmélete azt is jelenti egyes szerzőknél, hogy a piac által irányított és túlnyomó részben magántulajdonon alapuló kapitalista társadalom, valamint a központi tervezéssel irányított és túlnyomó részben állami tulajdonon alapuló szocialista társadalom az ipari társadalom két típusát, útját képviseli. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kapitalista és a szocialista társadalom mindenben teljesen egyforma, sőt sok szociológus – mint Raymond Aron – igyekezett különbségeiket különböző dimenziókban (például a nyitottság tekintetében) kimutatni és értékelni.

A nagy nemzetközi mobilitás-összehasonlítás szerzői közül Lipset a kapitalista és a szocialista országok hasonlóságát hangsúlyozta.¹² Erikson és Goldthorpe azzal a hipotézissel kezdte kutatását, hogy a gazdasági-társadalmi-politikai rendszer különbségeket okoz a fluiditásban, de végül azt találta, hogy a vizsgált kapitalista országok, valamint Magyarország és Lengyelország mobilitási esélyegyenlőtlenségei hasonlóak. Ganzeboom, Luijkx és Treiman pedig arra az eredményre jutott, hogy a társadalom nyitottsága gazdasági fejlettségével párhuzamosan kissé emelkedik.

A magyar társadalmi mobilitás adatainak elemzése alapján én is arra a következtetésre jutottam, hogy az 1960-as évektől a mobilitási esélyek egyenlőtlensége körülbelül olyan mértékű a magyar társadalomban, mint a hozzánk hasonló gazdasági fejlettségű vagy valamivel fejlettebb kapitalista országokban – tehát szó sincs arról, hogy ebben a dimenzióban a magyar szocialista társadalom egyenlőbb lenne, mint általában a kapitalista társadalmak. Bizonyos mobilitástípusoknál a táblázatok egyes celláiban kimutathatók különbségek, de nemcsak Magyarország és a kapitalista országok, hanem Magyarország és Lengyelország között is (különösen a parasztság mobilitási esélyei területén). Így a magyar adatok alapján egyértelműen igazoltnak láttam S. Ossowski¹³ nevezetes tételét, hogy a közép-európai szocialista országokban a háború utáni nagy volumenű mobilitás nem az esélyek egyenlőbbé válásának, hanem a gyors iparosításnak a következménye volt.

Az ipari társadalom elméletét újabban sokan bírálták, mondván, nem minden országnak kell szükségképpen ugyanazt a fejlődési utat végigjárnia, mint amit az észak-amerikaiak és a nyugat-európaiak. Nem ismerek azonban a nemzetközi szakirodalomban olyan szerzőt, aki a társadalmi mobilitás területén (a társadalmaknak mintegy fél százalékát alkotó csúcscélit mobilitásának kivételével) más fogalmakat, módszereket és elméleteket tartott volna szükségesnek, vagy pedig lényegesen eltérő tényezőket és hatásokat azonosított volna a kapitalista és a szocialista országokban. Ettől azonban még érdemes lenne ma – az elmúlt évtizedekre visszatekintve – megvizsgálni, hogy az, ami Magyarországon megvalósult, mennyiben tekinthető az ipari társadalom egyik (bár kétségtelenül sok tekintetben tökéletlen) változatának, illetve mennyiben volna indokolt a kapitalizmustól alapvetően eltérő társadalmi formációnak felfogni. Azt gondolom, hogy megfelelő tudományos érvek hatására esetleg módosítanám korábbi, „ipari társadalom” típusú értelmezésemet. Ör-

kény Antal kritikája azonban ilyen érveket nem sorol fel, csak kijelenti, hogy a két stratifikációs modell párhuzama hamis.

3. Miközben hangsúlyoztam, hogy a magyar társadalom nem nyitottabb a fejlett tőkés társadalmaknál, azt is egyértelműen kimutattam, hogy az 1960-as évektől fogva a magyar társadalom (nevezzük leegyszerűsítve a Kádár-korszak magyar társadalmának, bármennyire indokolatlan is csupán a vezető politikusokhoz kötni egy-egy történeti korszak jellemzőit) nyitottabb volt a két világháború közötti társadalomnál (korábról nincsenek jó és megbízható adataink). Azt is állíthatjuk, hogy a szocialista átalakulás teremtette meg a gazdasági-társadalmi modernizálódás egyik előfeltételét, a nagyobb nyitottságot.

Ebből az állításból két óvatos következtetést vezettem le:

a) A Kádár-korszak társadalmi viszonyai 1963-tól valamivel jobbak voltak a Horthy-korszak társadalmi viszonyainál. (A Rákosi-korszakot – az 1944–45-ös szélső jobboldali uralomhoz hasonlóan – az egyik mélypontnak tartottam.)

A társadalom nyitottságára vonatkozó adatokon kívül ezt más mutatókkal is alá lehet támasztani: 1963 után tudomásom szerint nem volt politikai indíttatású kivégzés, a Horthy-korszakban ilyenek végig előfordultak; a Kádár-korszakban kisebbek voltak a jövedelemkülönbségek, csökkent a lakáskörülmények egyenlőtlensége, lényegesen emelkedett az alsó rétegek iskolai végzettsége. Igaz, ezzel ellentétes mutatókat is idézhetünk: az igen magas öngyilkossági arányszámot, az alkoholizmust, a lelki egészség romlását, sőt a halandóság megdöbbentő emelkedését a középső felnőtt korévekben az 1960-as évek közepe óta.

b) A Kádár-korszakban lezajlott a magyar társadalom bizonyos modernizációja; 1990-ben a magyar társadalom lényegesen modernebb, mint 1945-ben. Ez egyben azt is jelenti, hogy az 1963–1990-es időszak nem elvesztegetett évekből áll, nem volt teljesen hiábavaló azok fáradozása, akik – a reformközgazdaságtól a mezőgazdasági kistermelőig – megpróbálták a magyar gazdaság és társadalom fejlődését elősegíteni. Meg lehet persze fogalmazni azt a hipotézist, hogy mindezt kevesebb szenvedéssel és kevesebb munkával is el lehetett volna érni, sőt bizonyos irányokban tévúton indultunk el. Van a magyar társadalomban teljesen ellentétes vélemény is. Ilyen például – ha jól értelmezem – Hankiss Elemér „negatív modernizáció” tézise¹⁴, mely szerint – némi egyszerűsítéssel – mindent megkaptunk, ami a modernizációban rossz, és semmit sem értünk el, ami benne jó.

Ezek a kérdések igen alapos tudományos vizsgálatokat és vitákat érdemelnének. Ezzel vehetnénk elejét a tömegkommunikációban és a közvéleményben terjedő fekete-fehér minősítésnek. Feltétlenül szükséges lenne ez a következő évek változásainak megértéséhez és a feladatok meghatározásához is. Az elmúlt évtizedeket nem lehet meg nem történné tenni, nyomukat kitörölni a magyar társadalomból, ugyanúgy, ahogyan a szocialista társadalomban is tovább élt az 1945 előtti magyar társadalom számos sajátossága. Sőt, ez utóbbiak még ma is fel-felbukkannak. Elképzelhető, hogy tudományos viták nyomán a Kádár-korszakról megfogalmazott, nagyon tapogatózó (tentatív) értelmezésem megváltozik, legalábbis finomul. Sajnálattal állapítom meg azonban, hogy

REPLIKA

ezek a nagyon fontos tudományos kérdések sem Örkény Antal kritikájában, sem a *Replika* eddigi tanulmányaiban nem jelentek meg.

Örkény Antal tanulmánya bevezetésében nagytakarításról és kisöprésről beszél, amit szerinte a rendrakásnak kell megelőznie. Rendrakásra persze szükség van; újra át kell gondolnunk fogalmainkat, módszereinket, elméleteinket, a magyar valóságról szerzett ismereteinket. Jobban szeretném azonban, ha a rendrakás után nem nagytakarítás jönne, hanem az időtálló tudományos eredményekre támaszkodó továbbépítés kezdődne el. Ennek oroszlánrészét – mint a bevezetőben már említettem – Örkény Antal szociológusnemzedékének és a náluk fiatalabbaknak kellene elvégezniük. Ehhez nyújthatna fórumot a *Replika*.

Jegyzetek

1. Blau, P. M.–O. D. Duncan, *The American Occupational Structure*. New York, Wiley, 1967; Hauser, R. M.–D. L. Featherman, *The Process of Social Stratification*. New York, Academic Press, 1977; Featherman, D. L.–R. M. Hauser, *Opportunity and Change*. New York, Academic Press, 1978.
2. Goldthorpe, J. H., „Soziale Mobilität und Klassenbildung: Zur Erneuerung einer Tradition soziologischer Forschung.” In: Strasse, H.–J. H. Goldthorpe (szerk.), *Die Analyse sozialer Ungleichheit*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 1985, 174–204; Erikson, R.–J. H. Goldthorpe, „Commonality and variation in social fluidity in industrial nations.” *European Sociological Review*, 1987, 1, 54–77 és 2, 145–166; Kurz, K.–V. Müller, „Class mobility in the industrial world.” *Annual Review of Sociology*, 1987, 417–442.
3. Treiman, D. J., „Industrialization and social stratification.” In: Laumann, E. O. (szerk.), *Social stratification: research and theory for the 1970s*. Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1970, 207–234; Ganzeboom, H. G. B., R. Luijkx, D. J. Treiman, „Inter-generational class mobility in comparative perspective.” Előadás az Amerikai Szociológiai Társaság Konferenciáján, 1988.
4. Alexander, J. C.–B. Giesen–R. Münch–N. J. Smelser (szerk.), *The micro-macro link*. Berkeley, University of California Press, 1987. Lindenberg, S., „Homo socio-economicus: the emergence of a general model of man in the social sciences.” Előadás a Madridi Szociológiai Világkongresszuson, 1990.
5. Bertaux, D. (szerk.), *Biography and society. The life history approach in the social sciences*. Beverly Hills, Sage, 1981; Kohli, M., *Soziologie des Lebenslaufs*. Darmstadt, 1978.
6. Durkheim, E., *De la division du travail social*. Paris, PUF, 1973 (9. kiadás); Aron, R., *Démocratie et totalitarisme*. Paris, 1965; Glass, D. (szerk.), *Social mobility in Britain*. London, Routledge, 1954.
7. Rawls, J., *A theory of justice*. London, Oxford University Press, 1972.
8. Walzer, M., *Spheres of justice. A defense of pluralism and equality*. New York, Basic Books, 1983.
9. Poulantzas, N., *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*. Paris, Seuil, 1974.
10. Hayek, F. A., *Law, legislation and liberty I–III*. London, Routledge, 1975–1980.

11. Aron, R., *Dix-huit leçons sur la société industrielle*. Paris, Gallimard, 1962; Lenski, G. E., *Power and privilege*. New York, McGraw-Hill, 1966; Giddens, A., *The class structure of the advanced societies*. London, Hutchinson, 1973.
12. Lipset, S. M.–R. B. Dobson, „Social stratification and sociology in the Soviet Union.” *Survey*, 1973, 114–185.
13. Ossowski, S., „Social mobility brought about by social revolution.” Előadás az ISA Társadalmi Rétegződés és Mobilitás IV. Konferenciáján, 1957.
14. Hankiss E.–Manchin R.–Füstös L.–Szokolczai Á., *Kényszerpályán*. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1982.